
TÜKRÖK

Nancy Huston

A HÁBORÚ, AHOGY A NŐKNEK MESÉLIK

„A harc meg a férfiaké lesz.”
(Iliász VI. 493.)

Először is megokolom, hogy miért fordultam az irodalomhoz.* Nemcsak egy idézet kedvéért, ahogy azt egy „jómodorú bevezető” megköveteli, hanem azért is, mert fejtegetésem során kénytelen leszek megfordítani azt a megszokott, de szomorú megállapítást, miszerint „a történelmet a háborúk írják”, s helyette azt mondani: mindenesetre, a történetek teszik a háborút.

Néhány évvel ezelőtt egy jelentéktelen, de jól ismert paradoxon felvetette a kérdést: „Ha egy fa kidőlné az erdőben, és nem hallaná senki, zajt ütne-e?” Vagy feltehetnénk így is a kérdést: „Egy háború, amely nem lenne háborús elbeszélés tárgya, megtörténhetne-e?”¹ Voltaképpen ez a kérdés egyáltalán nem paradoxális. Azon a közismert problematikán alapul, amely szorosan összeköti az elbeszélhetőség és a konfliktus fogalmát. Egyrészt itt van Hegel nevezetes mondása, miszerint „a boldog népeknek nincs történelmük”; másrészt pedig még iskolai tanulmányainkból tudjuk, hogy a klasszikus színházban „a konfliktus a drámai helyzet lényege”.

Véleményem szerint az, hogy a háborús eseményekből történeteket tudunk formálni — legyen az eposz, visszaemlékezés, vagy tv-híradó — az az emberi és az állati erőszak közötti különbségek egyik legfontosabbja. Pontosabban, hogy az előbbi ne redukálódhasson ez utóbbira, tudni kell mindig felállítani a narratív szöveget: megmutatni, hogyan idézte elő az események ilyen vagy olyan menete a fegyveres összetűzés kitörését; a konfliktus lefolyása alatt pedig hogyan tűntek ki egyesek vagy egyes csoportok bátorságukkal és váltak mások becsstelenné gyávaságuk

* A fenti írás részlet Nancy Hustonnak Samuel Kinser közreműködésével írt nagyobb tanulmányából, amely angol nyelven egészében ez év második felében jelenik meg először az International Quarterly of Women's Studies című kiadványban, amelyet a háború témájának szentelnek. Az itt közölt részletet a Les Temps Modernes 1982. évi februári (427.) számából vettük át.

miatt; melyek voltak a szédítő változások a szemben álló erők viszonyában; milyen volt a támadások gyakorisága által leírt görbe; egészen a végkifejletig: békeszerződések kötése, veszteségek számbavétele, a győztes és vesztes jelzők „végleges” elosztása.

Ezután, ha egy vagy több irodalomról beszélünk, az még nem jelenti azt, hogy megtagadjuk magáról a háborúról való beszédet (és azt sem, hogy az elképzeltet választjuk a valóssal szemben); ezt úgy értem, hogy az irodalom és a háború intenzív kölcsönhatása az írott történelem előtt is már létezett. Napjainkban a katonai intézmények irányítói előtt több száz éves példaképek állnak: Nagy Sándor vagy Dzsingisz Kán például majdnem annyira misztifikáltak, mint Akhilleusz vagy Siegfried. Az a tény, hogy a harc funkciója kötődik egy elbűvölő irodalmi hagyatékhoz, lehet minden, kivéve egy mellékes körülményt: fegyvert ragadva az ember arról a képességéről — vagy legalábbis akaratáról — tesz tanúbizonyságot, hogy írni tudja a történelmet.

Hogyan lehet háborút „írni”?

Bernal Diaz, aki Cortesnél katonáskodott Mexikó elfoglalása idején, ötven év távlatából is meglepő pontossággal idézett fel csatákat. Elmondta, hogy a spanyoloknak szokásuk volt esténként összegyűlni és elbeszélgetni az aznapi csatározásokról, az előző napok elbeszéléseit pedig a lehető legtöbb részlet visszaadásával megismételni. Ez a „fordítás”, mondhatnám, egyidejű az elbeszélésben szereplő háborúval, nélkülözhetetlen volt akkor, mert maguk a konkvisztádorok is kénytelenek voltak — a szó szoros értelmében, rögtön a csata után — a történelmet olvasni, hogy előre tudják látni az elkövetkező fordulatokat. Ez a sietség kivételes, a katonák sokkal gyakrabban báboknak érzik magukat a sors vagy a felsőbb politikai erő kezében. Ismeretlen előttük szenvedésük értelme, habár meg vannak győződve, hogy valamilyen értelme mégis van, és hogy mások majd egyszer azon fogják törni a fejüket, hogy kibogozzák ki. Ezt magyarázza Helené sógorának, Hektornak, amint az Alexandrosszal együtt átélt balsorsát mondja el:

„Ránk Zeusz mérte a rossz sorsot, hogy majd a jövőben énekeket rólunk zengjen sok megszületendő.”

(VI. 360.)

Voltaképpen minden háború történetét előkészítik különféle kultúrmédiumok révén (napjainkban a regény, a mozi, a tv, de a sajtó és a történelmi kézikönyvek is) oly módon, hogy a lehető legnagyobb etikai és esztétikai élvezetet nyújtsák annak, akinek az elbeszélés íródott. A vietnami háború fiaskó volt, ez közzismert: a fegyveres beavatkozás megokolása olyan zavaros és átlátszó volt, hogy az amerikai lakosság nagy hányada nem is hitte el. Ez meglehetősen befeketítette a katonaságról alkotott képet, és nehezen tudott „élvezetes szöveget” nyújtani „fo-

gyasztóinak". Mivel az amerikai katonák haditettei (emberkínzás, kábítószer-élvezés, prostitúció, tömegmészárlás) között sok volt a takargatni való, így a háború inkább botrányforrássá vált, mintsem nemzeti büszkeséggé. Ha pedig egy katonaság kénytelen elhallgattatni az elbeszélést, akkor ott valami nincs rendjén, mert természetükből kifolyólag a katonai hőstetteket részletesen el szokták beszélni.

Coppola *Apocalypse Now* filmjének határozott szándéka az volt, hogy híven visszatükrözze alkotója „esztétikai” meglátását a háborúról. És hogy ne tünődniel a valóság és a képzelet egybekapcsolásán, sőt összejátszásán, miután megállapítottuk, hogy az amerikai filmek, néhány ritka kivételt leszámítva, csak a vietnami háború után kezdtek ezzel a háborús témával foglalkozni. Mondhatnánk: „ismerniük kellett a történet végét”, hogy hű képet festhessenek róla. És éppen ebben van a bökkenő: a Vietnamból szóló háborús filmek nem mesélik el a vietnami háborút. Egy részük allegória, más részüket viszont elvakítja a levezethető jelenségek (pl. traumatizált amerikai bakák visszatérése). De a háborús filmek burjánzása a hetvenes évek (úgy mint a negyvenes évek) végén még inkább szuggerálja, hogy az amerikai tömegkommunikációs eszközöknek szükségük volt arra, hogy kitöltsék a „háborús elbeszélés” hézagát. Amint egyszer eltűnnek a televízióról a bizonyító adatok, ezt a hiányt nagystílű „remekművekkel” kell kitölteni.²

El kell hallgattatni az elbeszélést

A háborús elbeszélésben is, mint a klasszikus színházban két főszereplő van: a protagonista és az antagonista; a hős és az ellenség. A költészetben, nem véletlenül, csak „hősi” párversről beszélünk, de sohasem „ellemzésről”: a háborús elbeszélésekben ritkán esik meg, hogy valaki „ellenségnek” nevezi magát. Az antagonizmus törvényei szerint mindkét oldal, legalábbis kollektíve hősként kell hogy felfogja önmagát. (Ez nem gátolja, sőt a férfi bajtársiasság kötelez is rá, hogy mindegyik fél csodálja saját hőstét a másik táborból: Hektor és Akhilleusz ennek legjellegesebb példái.) A „hősi” párvers azért létezik, mert az epikus költészet két erőt visz színre, amelyek a győztes címének használati jogáért veszik fel a versenyt. Nyilvánvaló, hogy az elbeszélő viszonyulása a hadviselő felek ilyen erőpróbájához különböző lehet: pártjára áll valakinek, vagy közömbös marad, helyesli vagy helyteleníti magát a háborúzást stb.

A háború a háborús elbeszélést, ez pedig a háborút utánozza. Akhilleusz legyőzhetetlen, mert Héphaisztosz kovácsolta pajzsára, más dicső ütközetek vannak ráfestve. Legyőzni a hőst annyi, mint megfosztani attól, hogy korábbi győzelmeit magasztalja. Ez a logika mindenütt jelen van az eposzban:

„Bár az egész világot szétépte körmeivel: úgy rá ütök, hogy többé sosem beszéli el.”

Nibelungen XXXVIII., 2272

Az áldozatok valós száma — és esetleges ártatlansága — csak másodlagos. Ami számít, az a másik fél győzelmi elbeszélése elhallgattatásának képessége. Hasonló módon a versengés, amely a második világháború óta szembeállítja az Egyesült Államokat a Szovjetunióval nem csupán gazdasági, vagy katonai jellegű (közbetett országok rovására), de ugyanúgy verbális is (harmadik személyben folytatott fenyegetőzések). Ezek kötelező nyitányai minden hadüzenetnek. Minden ország katonai intézménye agyafúrt technikai eszközöket használ kémkedés és propaganda céljából, és igyekszik leleplezni vagy meghatározni a többi ország emberirtási kapacitását. A polgári lakosság mohón követi ezt a szóváltást, elhisz mindent, amit mondanak neki, és annál részegítőbbnek tartja a bizonytalanságot, minél inkább a nukleáris fegyverek veszik át a szót, amelyeknek mitológiai neveket adnak (Jupiter, Poszeidón, Trident)...

A küzdelem az egyeduralkodó beszéd terén is éppolyan ádáz, mint a harctéren; a különbség csak annyi, hogy az hosszabb ideig tart, mint ez. Ahogy megkezdődnek a harcok, különféle magyarázatok igyekeznek felülkerekedni. Például mindegyik fél minimálisra csökkenti a saját veszteségét, és felnagyítja az ellenségét. Az iraki és iráni háború kezdetén naponta hallottunk mind szélsőséges, mind ellentmondásos számadatokat, ez a képtelenség csak semlegességünknek köszönhetően tudott meglepni bennünket. Magától értetődik, hogy a vietnami háború idején tudósítónk egy egészen másfajta válogatást végeztek a rendelkezésükre álló anyagban. Amerika elvesztette a háborút, de valószínűleg nyerni fog a háborús elbeszélés terén, legalábbis az USA-ban, ahol öt év elég volt ahhoz, hogy egy „megalázó vereséget” „nemes ügygé” avassanak. A háborúk csak az ellenségeskedések megszűnésével érnek véget; csak akkor fejeződnek be, amikor az elmondás jogát az egyik fél elsajátítja a másiktól. Erre egy másik példát is említhetünk: a második világháború idején a fasiszta országok és a szövetséges erők más-más győzelmi szónoklatokat tartottak arról, ami éppen folyamatban volt. Mivel Hitler vesztett, így a második változatot ismerte el a világ történelmi igazságként. Legyőzni Németországot a náci erők megadásán felül még azt is jelentette, hogy beszüntetik a zsidók tömegpusztításáról szóló beszédet, és hogy egyedül a német területekre ledobott bombák kerülhetnek be a történelembe, mint „jótékonyak”. A háború és elbeszélés számára élet és halál kérdése.

A szereposztás

A „háborús elbeszélés” egyik alapvető elvét Hektor Andromakhoszhoz intézett kijelentése szemlélteti: „A harc meg a férfiaké lesz.” Ebből az következik, hogy a háború nem a nők „dolga”, s ennél fogva a nők kiváltságosak lesznek azok között, akikhez a háborús elbeszélés szól.

„Az Elfújta a szél nemrégí újraolvasása felidézte bennem azt a gondolatot, hogy az amerikaiak nagy része, de főleg a nők számára a harc kevésbé absztrakt fogalom, mint inkább fikció.” (J. Stiehm)

Egyébként a katonai hőstettekről szóló elbeszéléseket gyakran mint „verbális cirógatást” fogjuk fel — ez is módja annak, hogy jóindulatot ébresszünk a nőkben, vagy hogy kivívjuk csodálatukat. Az eposz belső logikája pedig olyan módon funkcionál, hogy igyekszik szentesíteni (tehát megörökíteni) a csábítás e következményét. Vergilius szerint Dido akkor lesz szerelmes Aeneisbe, miután egy éjjelen át meséltek neki Trója balsorsáról. Másnap reggel így kiált fel:

„Anna, jaj úgy remegek, nem bírok aludni sehogysem! Ritka becses vendég lakik nálunk, nemes ember, ó, te, valóságos hős ő! harcok daliája.” (Aeneis IV. 12.)

Ha ez elfogadható a költészet szempontjából, akkor nyilvánvaló, hogy a harcterén — akárcsak a klasszikus színházban — kizárólag a férfiak szerepelnek.

„Itt vagyunk a francia föld szívében, egy faluban éppen, körülbelül száz német katonával; körülöttünk összegubancolt szöges drótakadályok, és kis fekete házak a vasútállomás körül, és ez éppen olyan, mint egy regényben, vagy mint egy színdarabban (inkább színdarab —, mint regényszerű), és nagyon izgalmas...” (G. Stein)

De a kulisszák mögött és a hallgatóságban egy el nem hanyagolható számú szerep van fenntartva a nők számára, amely nélkülözhetetlen a bonyodalom kifejlésénél. Számosak a tisztán passzív szerepek: a nők lehetnek a háborúzás ürügyei (mint a trójaié Helené), szolgálhatnak hadizsákmányként a gonosz hódítók kezében, vagy kárpótlásként a rokon-szenves szövetségeseeknek; lehetnek — ugyanolyan címen, mint a „terület” vagy mint az „ország” — tulajdon, amit meg kell védeni, de jelképezhetik a jót is: az eszményt, a tökéletesség és a béke példaképét, vágyódás tárgyát; másfelől hitvesek vagy prostituáltak, esetleg harcosok „pihenője”, exportálhatják őket portyázó katonák szórakozása céljából, akiket honvágy kínoz... Végül is azt szögezhetjük le, hogy a nők sokkal számosabbak a mellékszerepekben, mint az áldozatok között.

Habár a nők nem játszhatnak igazán aktív szerepet a háborúban, a háborús elbeszélések nekik is kijelölnek egy bizonyos számú „meddő”, de nagyon fontos szerepet. Játshatják a jóságos ápolónő szerepét (mint Florence Nightingale), vagy a csábító kémét (mint Mata Hari); alkot-hatják a klakkot, ami mindig jelen van a vonat indulásakor, hogy teátrálisabbá tegye a bucsúzást az egyenruhásoktól; lehetnek kasztrálók, könnyörtelenek azokkal a férfiakkal szemben, akik nem hajlandók férfigyilkossá lenni (így, a Holocauste-ban láthattuk, hogy a nők megvetésétől való félelem döntő tényezője lehetett egy ss-tiszt fabrikálásának); lehet-

nek csodatevő anyák, akik felgyorsult ütemben szülnék, mihelyt egy karizmás Leader-nek szüksége van ágyutöltelékre; lehetnek kesergő hitvesek, akik a falragaszokon égnek emelik gyermekeiket (lehetőleg fiaikat), arra ösztökélve a férfiakat, hogy küzdőtérre lépjenek; lehetnek hitszegő szajhák, akiket izgalomba ejt bármely feltűnő egyenruha és akik készek arra, hogy az ellenség fegyverét erotikusabbnak találják; és végül lehetnek együttműködő polgárok, hirtelen egyfajta kváziférfias, mezei munkához szükséges erővel megáldva, ami azonnal elpárolog, mihelyt a háború véget ér.

Néhány szerep a felsoroltak közül újabb keletű a történelemben, és ritkán esik meg, hogy mind be lenne töltve egy háború alatt. Ezek többféleképpen kombinálhatók, de tagadhatatlan, hogy ha a nők nem lennének jelen „távollétükkel” a küzdőtéren, itt nem történhetne semmi, amit érdemes volna elmondani.

„Nők nélkül (...) nem létezne a becsületrend (...) ők az okai minden hősiességnek és minden dezertálásnak.” (Serge)

Ahelyett, hogy e szerepek mindegyikével részletesen foglalkoznánk, néhányat inkább a „könnyek” elnevezése köré csoportosítok belőlük. Tulajdonképpen e periférikus helyzetek nagy részében levő nők megkívánt reakciója főleg abból áll, hogy sírnak: erről van szó azok esetében, akik az ellenség hadizsákmányai, vagy akik a hős eszményei. Ez a két kategória szimmetrikusan újra felosztódik: mindkét oldalon megtaláljuk az anyát, a jegyest, a hitvest, a nővért és a leányt (de soha a nagyanyát, sem a nagynénit, legalábbis tudtommal nem). És e női szereplők mindegyikének két oka lehet a sírásra: a saját testi épségét ért sérelem, vagy a gyász (abban az esetben, ha a hős elesne a csatatéren). Megkapó és ugyanakkor nyugtalanító az a rendszeresség, mellyel ezeket a női könnyeket előidézik, bármilyen háborús elbeszélésről legyen is szó.³

Az ókor könnyei

Kezdjük a görögökkel: az Iliászban az akhájok Trója megszállásának előkészítésekor megfogalmazzák a győzelem egy eléggé különleges definícióját:

„Éppen ezért ne kívánjon senki honába sietni, míg feleségével nem hált egy trójainak, hogy megbosszulja az elragadott Helené zokogását.”

(II. 360.)

És ezzel a megfontolással nekilátnak a dolognak. A háború eszköz; mielőtt erőszakot követnének el a trójai nőkön, az akhájok kénytelenek lemészárolni a trójai férfiakat, tudván azt, hogy a mészárlásról szóló „elbeszélés” utat tör amazokhoz:

„Trójai asszonyok és lányok sereglettek (Hector) elébe, mind a fiáról kérde, fivéről, rokonáról s férje felől; s mindet sorjában küldte, imával kérni az isteneket: sok nőt várt vésszel a végzet.” (VI. 245.)

A nők gyásza itt csak egyszerű metonímia lenne, költői eufemizmus a férfiak halála miatt? Vagy ez lenne önmagában véve vagy önmagáért a háborúzás egyik célja? Amikor Akhilleusz hosszú kérések után végre elhatározza, hogy maga is bekapcsolódik a verekedésbe, így szól:

„De előbb nyerek itt ragyogó hírt, s néhány dardán nőt, mélykeblű trójai asszonyt, míg gyöngéd orcájáról mindkét keze törli könnyeit, én akarok készletetni zokogásra.” (XVIII. 120.)

Az elhatározás, hogy részt fog venni a harcban, Akhilleuszban akkor fogant meg, amikor legjobb barátja, Patroklosz elesett a harcban. Íme így szól a halotthoz, akiért most bosszút készül állni:

„(...) s nem nyakazok le tizenkét szép trósz ifjat a máglyád mellett, érted a meggyilkotért, nagy haragomban. Addig ekképp fekszel kiterítve a görbe hajóknál: mélykeblű dardán és trójai nők keseregnek éjjel-nappal az oldaladon, sűrű könnyeket ontva: ők, akiket mi szereztünk lándzsáinkkal meg erőinkkel, hogy sok dús várát feldúltuk a földilakóknak.” (XVIII. 340.)

És el kell hinni, hogy minden úgy történt, mint ahogy előrelátták; hogy a nők megtették azt, amit elvártak tőlük: Briseis bejelentette Patroklosz halálát „és zokogott, vele nyögtek az asszonyok mind, s mintha a hőseért sírnának, magukért keseregtek”. (XIX. 300.)

Akhilleusz legyőzi Hectort; Zeus üzenetet küld Irisztől Priamosznak, akinél „a menyek s lányok jaja hangzott végig a házban: emlékeztek a sok daliára, ki argoszi kéztől sújtva le, lelkét elvesztvén elnyúlt a csatában”. (XXIV. 165.)

És az eposz nők jajgatásának valódi litániájával záródik. „Trósz nők közt Hecabé kezdett panaszos zokogásba” (XXII. 430.) Hecabée, Helenée és Andromachoszé lesz a befejező szó. Az Iliász, amely előd és példakép nélküli írásos emlék, „nem beszéd”-del zárul, hanem artikulálatlan kiáltásokkal — a nők zilált válaszával a férfiak által elkövetett tettekre.

A középkor könnyei

Habár az Iliásztól egészen különböző irodalmi hagyományhoz tartozik, és egészen másfajta háborút mesél el, a Nibelung-éneket is ugyanúgy a női könnyek skandálják. Mintha ez a családi tűzhely meghittségében hullatott „folyadék” a csatatéren ontott vért ellensúlyozná. Siegfried nemcsak arra biztatja a harcosokat, hogy szászokat öljenek, hanem arra is, hogy sírásra késztessek a szász nőket:

„Föl most!” — kiálta Szigfrid — „míg le nem mén a nap, többet kell végeznünk ma: mert a mire lemén, sok száz asszony szívét még megkeserítem én!” (IV. 194.)

Ha ez a hőstettek tulajdonképpeni célja, ebből az következik, hogy az igazi hősiesség legmegfelelőbb mércéje a könnyek mennyisége literben kifejezve:

„Sok hőst levágtak Ők is a harc sűrűiben; de senki nem tudná azt elsorolni híven: hő Szigfrid hányat ölt meg; ahányra rácsapott, sok szép asszony szívének, hejh, szerze bánatot!” (IV. 229.)

A logika, amely alátámasztja ezt az annyira kitartó képzelődést, elválaszthatatlan a patriarhális családi formától, ahol a nők a férfiak tulajdonát képezik. A háborúk egyik állandója, hogy a tulajdonjog terén módosításokat vezetnek be: gazdasági és persze földrajzi, de szexuális téren is (ahogy ezt Susan Brownmiller *Erőszak* című könyvében nagyszerűen kimutatta). Ekképpen az elterülő ellenfél nem egyszerűen egy holttesttel több, hanem, és „legalább”, egy nő birtoklója: „Sok bájos menyasszony sirathat vőlegényt.” (IV. 230.)

Ezután, a műfaj törvényeihez igazodva, minden szerelmi jelenet leírásából eredő gyönyör mérsékelt kell hogy legyen, az elkövetkező katasztrofák perspektívája miatt. A női könnyek gyönyörűen megrövidítik ezt a boldogságtól a boldogtalanságig vezető, elkerülhetetlen utat:

„Olyan forrón ölelték, kiket itt hagytak! hogy sok leány szívének örök gyász lett e nap.” (XXVII. 1710.)

Az egyedül, illetve a „birtokos” nélkül maradt nő úgy van bemutatva, mint izgató és aggasztó a hadakozó férfiak számára. Az ellenség izgalma az egyedül maradt nővel szemben a hős egyedül maradt nőjének aggályában találja meg ellensúlyát (ez alatt értem ismét, hogy a hős és az ellenség közötti egyetlen találó szerkezeti különbség a nyelvtani személyre vonatkozik). Nem lenne igazunk, ha lebecsülnénk a háborús elbeszélés egy ilyen jelenségét; de nem lenne igazunk akkor sem, ha kévéssé értékelnénk.

Századunk könnyei

A második világháború idején ugyanezt a szimbolikus gépezetet indították be, és igen eredményesen működött. A hős egyedül maradt feleségét csodálatos módon testesítette meg Lili Marlène. Ez a dal átlépte az összes földrajzi határokat, bejárta a katonai hadosztályokat, a német, a francia, az angol és az amerikai csapatok egyaránt énekelték. A hadviselő férfiaknak bizonyára voltak véleményeltéréseik, de mindannyiuknak közös volt az eszményi nő utáni vágyódása, akit magára hagytak otthon.

„Az este az amerikai rádiót hallgattam. Elkezdtek nekünk utasításokat osztogatni (...) és ez éppen olyan volt, mint egy színház, ahol romantikus drámát adnak, mint azok a dolgok, amiről gyermekkorunkban hallottunk még: Biztonsági Szolgálat, Alabama, a Lány, akit otthagytak.” (G. Stein)

Azokban az országokban, ahol a harcok folytak, ehhez a vágyódáshoz hozzájárult az aggodás is, amelyet a katonai és politikai hatalmak tudatosan fenntartottak. A szövetségeseknél a legmeggyőzőbb felhívás az ellenállásra a falragasz volt, amelyen „teuton banditák”, illetve „német vadak” belga nőket erőszakoltak. Mi több, Franciaországban hihetetlenül elszaporodtak azok a képeslapok, amelyek német katonákat ábrázoltak, amint éppen női mellekkel tömik hátizsákjukat, vagy amint recepteket váltanak „nőülep hidegen” elkészítésére, vagy melleket főznek fogyasztásra. Ezzel szemben egy korabeli francia dal ezekkel a szavakkal kezdődött: „Németek, miénk lesznek lányaitok.” A délnyugati fronton olasz repülőgépek röpiratokat szórtak az osztrák katonák táborhelyére, ahol ezek azt olvashatták, hogy amíg ők Olaszország ellen harcolnak, az oroszok győzedelmes bevonulásukat ünneplik Magyarországon, elfoglalják otthonaikat és megerőszakolják hitveseiket. Végül is — habár a felsorolás a végtelenig húzódhatna — íme Hitler utolsó beszéde, amelyet a keleti fronton tartózkodó katonáknak tartott 1945. április 15-én:

„Halálos ellenségeink, a bolsevik zsidók tömeges támadásba lendítették erőiket. Céljuk, hogy porrá zúzzák Németországot és hogy népünket kiirtsák. Keleten tartózkodó katonáink nagy része tudja már, milyen sors fenyeget bennünket, főleg a német nőket, lányokat és gyerekeket. Míg az öregeket a gyerekekkel együtt legyilkolják, a nőket és a lányokat ezredek szajháivá teszik.”

A könnyek értelme; a mindent magyarázó könnyek

Ismétlem: az, hogy az „elbeszélés” ilyen felhasználására, valamennyi válfajára (politikai, szónoklat, pornográf kép, propaganda) kitértem, még nem jelenti azt, hogy tagadni akarnám, hogy ezek a kegyetlenségek megtörténtek volna. Kétségtelen ugyanis, hogy az erőszak és a prostitúció emberemlékezet óta a háború másodlagos, sajnálatra méltó következményei közé tartozott, lényeges viszont ezt a fizikai erőszakot nyelvi erőszakként is felfogni.

A háború kegyetlenségei az emberiség kegyetlenségei is egyben, és semmi közülük egy valamilyen barbarizmusba való visszatéréshez („teuton banditák”), vagy az állatiassághoz („német vadak”). Legszerencsétlenebb és legállhatatosabb mítoszaink egyike az az elképzelés, hogy a háború ki fogja vívni a civilizáció vékony, csillogó mázának földjét. A háborúzó férfi nem erőszakol meg akárkit, és nem is öl meg akárkit. Semmi állatias nincs benne. Az állatok előtt ismeretlen a szimbolika, márpedig az ellenség feleségének megerőszakolása igenis szimbolikus aktus. Úgy, ahogy szenvedést okoznak a nőknek, ha megölik a férfit, akit szeret, úgy okoz-

nak szenvedést a férfinak, ha megerőszakolják a nőt, akit szeret. Éppen ezért kell átadni az üzeneteket ezekről a tettekről. Kell hogy a nő tudja, hogy meg fogják ölni, illetve hogy megölték a férjét, kell hogy előre féljen ettől, és hogy utána sírjon. Kell hogy a férfi tudja, hogy meg fogják erőszakolni, illetve hogy megerőszakolták a feleségét, kell hogy előre féljen ettől, és utána hogy szégyellje magát... Különben ez nem tartozna a játékhhoz.

Ez az, ami értelmet ad a háborús elbeszélésnek. Kétségtelen, hogy ez csak egy jelentés a többi között, de véleményem szerint nem mellékes jelentés. Mert mindig voltak ahhoz eléggé tisztánlátó emberek, hogy belássák: hazug eszményekért harcolnak, hogy rájöjjenek: az engedelmes-ség és az alárendeltség a vezérrel szemben a gyávaság tanújele, nem pedig a bátorságé; hogy megértse: bármilyen legyen is egy bizonyos hábo-rúnak a kimenetele, ideiglenes lesz és nem végleges; hogy a győztes is lesz még legyőzött és hogy a birodalmak, az egyházak vagy a nemzetek végül is összeomlanak.

Hector (ahogy Homérosz az Iliászban elképzelte) egyike volt ezeknek az embereknek: egyáltalán nem azoknak az értékeknek lett „áldozata”, amelyek miatt életét vesztette:

„Mert hisz lelkemben s a szívemben jól tudom, úgysis eljön a nap, mikoron megszentelt Ilion elvesz és Priamosz meg népe a jó gerelyes Priamosznak.” (IV. 447.)

De mindig akad legalább egy nyomós ok arra, hogy meghozzuk a legfőbb áldozatot, legalább egy transzcendens érték, amely igazolja azt, hogy fejvesztetten vessük be magunkat egy olyan esztelen vállalkozásba, mint amilyen a háború. Gyakran a nő ez az ok, ez az érték: az erény, amelyet jelképez a harcos előtt, a szerelem, amit neki hoz, és a könnyek, amelyeket hullatni fog, ha ő eltűnik. Eme, a legmélyebb zugokban megbúvó bizonyosság nélkül a háborút az a veszély fenyegetné, hogy hihe-tetlen esztelenséggé nyilvánítják — mert voltaképpen nem más! De mi-nél jobban elmerülünk a rosszban, annál nélkülözhetetlenebbé válik, hogy eszményítsük a jót és hogy megőrizzük ennek tisztaságát: minél tisztább és minél távolibb a borzalomtól, a nő mint a háború legvégső oka jelenik meg:

„Mégsem emészt oly erős nagy bánat a trójai népért, sem Hekabéért, sem Priamosz fejedelmi apámért, sem testvéreimért, kik számosak és daliások, s mégis az ellenségtől sújtva a porba omolnak, mint érted, ha egy ércpáncélos akháj tova hurcol, (...) s könnyed omol, s a szabadság napját elveszi tőled; haljak hát meg előbb, föld halma takarja be testem, mint jajodat halljam, s tudjam, mint tépnek el innen.”

Így a „női könnyek” körül kirajzolódó erővonalak igen bonyolultak, és ezt a bonyolultságot teljesen átszővi a nyelv. Napjainkig a szabályok alig változtak: nem tehetünk be egyetlen New Times számba sem egy

iráni vagy iraki hadifoglyokat ábrázoló fotót (századokon át ismétlődő testtartásban térden állnak, kezüket fejük fölé tartják, szemükben félelem és gyűlölet) anélkül, hogy ne tennék a következő oldalra egy iraki vagy iráni nőt ábrázoló képet, amelyen ezek a háborús özvegyek századokon át ismétlődő testtartásában, karjukat elől összefonva, behunyt szemmel és könnyes arccal térden állnak.

A másik fotó azért van ott, hogy az első teljességben felvegye ennek értelmét. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy minden háborúban kizárólag szexuális jellegű a tét. Az amerikai bakák, azonkívül, hogy a prostituáltakat látogatták és hogy valamennyien Gold Star Mothers-ekről álmodoztak, bizonyára mást is csináltak Vietnamban. De ezek az arcok legalább jelen voltak: ezek a nők, harminc évszázaddal az Iliász után, együttműködtek azokkal a szerepekkel, amelyeket kiosztottak nekik: siratták elesett férjeiket, reszkettek, szenvedtek, ordítottak, hogy felszenteljék a hős státusát; ők igent mondtak.

A nemzet mondó nők

„Valóság-e az élet, őszinte-e az élet? Nem, nem hiszem, hogy az, kétségtelen, hogy nem valóság.” (G. Stein)

Számomra még inkább, mint az átlagemberek számára, a háború elbeszélés. Egyetlen napot sem éltem le életemből olyan országban, ahol háborús „hadművelet” zajlott volna le: soha nem láttam elfoglalt várost, egyetlen falut sem, ahová partizáncsapatok szivárogtak volna be. Bombákat csak filmen, robbanásokat meg csak színlelve, vagy utánozva láttam. Mindazonáltal a háború közvetett tapasztalata alapján két megállapítást tehetek:

— mindenkor a férfiak (és nem az ember) voltak azok, akik a háborús elbeszélést megalkották;

— mindenkor a férfiak (és nem az ember) határoztak a szereposztásról.

És a dolgok mégis megváltoztak.

Mindaddig, amíg a háborúzás elhivatása a társadalom egy kis frakcióját illette meg és nagymértékben a fizikai erőttől függött, természetesen látszott Hectorral együtt úgy gondolkodni, hogy a háború „a férfiaké lesz”. De a modern állam megalkotta eme tényállás két mélyreható módosításának nélkülözhetetlen feltételét: egyrészt egy ideológiai módosítást, amely a háborúzás feladatát a nemzetnek kijáró szolgálattá tette; másrészt pedig egy technológiai módosítást, amely magukat a harcokat tette mindinkább absztrakttá. A jövőben a legrombolóbb hatású háborúk azok lesznek, amelyek a legkisebb fizikai erőfeszítésbe kerülnek.

Pillanatnyilag egy valóban „modern háború” viselésének képessége egyenlőtlenül van elosztva a földgolyón, és még mindig vannak „ar-

chaikus” típusú háborúk, amelyek további hősokeket szűlnék (például, a gerillaharc Che Guevarát adta, a terrorizmus pedig Andreas Baadert). De a pilóta, aki Hirosimára ledobta az első atombombát ugyanolyan névtelen maradt, mint áldozatai: általában azt mondhatjuk, hogy minél szofisztikusabbak a fegyverek és minél kevésbé tesznek különbséget áldozataik között a rombolások, annál inkább fognak törekedni a hő és az ellenség őstípusai, hogy inkább államokban és már nem egyéneken testesűljenek meg. Manapság a Szovjetunió „harciaságáról”, vagy az Egyesült Államok „bátorságáról” (vagy fordítva) beszélünk, anélkül, hogy mindenáron katonai erőik tagjainak, vagy kormányfőiknek tulajdonítanánk ezeket a jellemvonásokat.

Márpedig az egyedi harcos ilyen, vitathatatlan „elférfiatlanodása” óta egyetlen objektív ok sincs arra, hogy a nők ne lehessenek katonák.

Tudom, hogy mind számosabbak azok a nők, akik azt mondják, hogy el akarják hagyni a kulisszákat és a közönséget, és a történelem színeére lépni, ahol ezentűl ugyanazokat a kevésbé hősiess szerepeket játszanak, mint a férfiak. Tudom, hogy komolyan beszélnek és ez az, ami megrémít: valóban arra vágnának, hogy inkább otthagyják a könnyeket, hogy fegyvert ragadjanak? Az „elbeszélés paradigmáját” a férfiak alkották meg, és elremít a gondolat, hogy a háborút és az erről való beszédet annyira össze lehet keverni, hogy a nők nem hajlandók újabb paradigmákat kitalálni. Ebben a kimondhatatlan rettegésben élek, és nem merem „selejteként” kezelni ezt a gondolatot. Tehát végezetűl is (akárcsak írásom elején) ismét az irodalomra esik választásom. Íme két elbeszélés; mindkettő „meg történt eset” — ahogy mondani szokás.

Az anya...

New York, tavaly ősszel. A greyhoundra szállók fel. New Havennél fiatalok lepik meg a buszt, lányok és fiúk keverve. Szertelenek, ingerűltek, egy rockkoncetről jönnek Hartfordból és a többi utas tudomására akarják ezt adni. De egy percre elhallgatnak és a hátam mögött ülő három fiú halk beszélgetésbe kezd. A lányok is elhallgatnak. A katonai összeírás új törvényes rendelkezéséről van szó...

— A fene bánja, hogy elvisznek-e vagy se — mondja az első — a munkanélküliség, vagy a katonai szolgálat, ugyanaz a sz... mind a kettő.

— Mindenesetre — mondja a másik (aki nagyobb filozófus) — a soron levő háború az utolsó lesz, tehát igazán nem érdemes izgulni.

— Nekem meg — mondja a harmadik — azt mondta anyám, hogy ha besoroznak, eltöri a sípcsontomat!

A csodálkozás szűnete következett, utána majdhogynem kórusban, mindannyian egyszerre kiáltottak fel:

— Ne mondd! Ezt mondta neked?

— Ezt, mert már átélt egy háborút, és azt mondja, soha, de soha nem élne túl még egyet.

— Az én anyám is ilyen — vallotta be az első — ő sem akarja, hogy elmenjek.

— Mit gondolsz, tényleg eltöri a sípcsontodat? — erősködött a második.

— Mit tudom én, úgy látszott, hogy komolyan gondolja, egyáltalán nem úgy nézett ki, mintha viccelne.

Ez a látszólag banális beszélgetés mitológikus méreteket öltött tudatomban. Azon tűnődtem, hogy lám a fülem hallatára milyen alattomos dolgok történnek. Éreztem, hogy ezek a fiúk izgulnak, vagy legalábbis meghatódnak azon, hogy mit mondhatna anyjuk a háborúról, és hogy védekezésük a „férfi-bajtársiassághoz” folyamodnak. Az anya, egy valós és félelmetesen közeli személy új jelentéssel gazdagodik. A férfiak csoportjába való helyezkedés (idézőjelben) szemszögéből szava ebben a pillanatban vált a női hisztéria jelképévé, illetve női értetlenséggé az olyan dolgokkal szemben, amelyek „valóban érnek valamit”. Megtagadta — legalábbis szavakban — hogy sírjon és belépett az erőszak bűvös körébe. Ezek a fiatal amerikai regruták 1980-ból ebben a pillanatban éppen a nőkhöz való és a női viszonyulás határán voltak. És barát-nők hallgatása átsegítette őket ezen a határon.

... és a szájha

Élt egyszer egy messzi országban, illetve az időszámításunk előtti Kínában (pontosabban a VI. században) egy Sun Tse nevezetű zseniális tábornok (mert léteznek ilyen szörnyetegek is!). Hogy bebizonyítsa, hogy katonai kiképzésének elvei még a „gyávákat és a gyengéket” is engesz- telhetetlen harcosokká tudják változtatni, felajánlotta, hogy elveit még a király kurtizánjainak is emlékezetébe vési. A király tehát rábízott száznyolcvanat feleségei közül, köztük két kegyeltjét is, akiket a csapatok élére állítottak.

Határtalan türelemmel, Sun Tse elmagyarázta a hercegnőknek művésze- te alapelemeit: egy dobpergésre vigyázzba vágni magad, kettőre jobbra át. De amint jelt adott a gyakorlat megkezdésére, a nők nevetésbe törtek ki. Sun Tse még fokozottabb aprólékossággal újra kezdte magyarázatát, de a nők minden újabb dobpergésre még jobban nevettek.

Anélkül, hogy elvesztette volna hidegvérét, a tábornok kijelentette, hogy megszegték a katonai fegyelmet, s ez nem kis vétség. Kijelentette, hogy fejét szegik a két kegyencnőnek. A király futárja, aki tanúja volt a jelenetnek, urához futott, hogy értesítse a történekről. A király megtiltotta Sun Tsenek a kivégzés végrehajtását, de a tábornok nyugodtan azt válaszolta, hogy soha nem érdemelné ki vezére bizalmát, ha kitűzött feladatát nem teljesítené. Így a két hercegnőnek maga Sun Tse vette fejét, a többi nő pedig szó nélkül teljesítette parancsát.

Ez maga a bukás.

A történet úgy szól tovább, hogy a király száműzte Sun Tset, mert megölte azt, aki a világon a legértékesebb volt számára, de azért néhány év múlva, amikor háborút kellett indítania, újra kegyeibe fogadta.

Általában azt a tanulságot vonják le ebből a történetből, hogy Sun Tse valóban kivételes tehetség volt. Amit én ebből a történetből megjegyzek, az semmiképpen sem nevezhető tanulságnak, mivel a tanulság csak a dolog végén dől el; nekem a nők nevetése vésődött az emlékezetembe. A száznyolcvan kínai kurtizán kacagása évszázadokat fut át és arról győz meg, hogy talán egy másfajta tanulság volt a fejükben, mielőtt lehullott.

Azért nincs igazuk, mert emiatt meghaltak? Azért kell, hogy a halál értelmet adjon az életnek, mert minden élet halállal fejeződik be? Azok a nők nemet mondtak, szeme közé nevettek az elkerülhetetlennek, megtagadták az együttműködést a tragédiában; annak nevezték, ami tulajdonképpen: az abszurdum tragédiája. Legalább egyszer a történelemben — ha ez a történelem valóban igaz — a nők könnyek helyett nevetéssel reagáltak a katonai komédiázásra.

De ha be is bizonyítanánk, hogy azt a melegágyat töltik ki, ahová a történelem összes legyőzhetetlen kardját bemártották, ebből még nem következik az, hogy ha már egyszer ezek kovácsolódtak, a női könnyek meg tudják őket semmisíteni. Nehéz lenne Sun Tse történetét ragyogó elődként értelmezni.

Fordította *Pekár Erzsébet*

Jegyzetek

- ¹ Az „elbeszélés” szót annak legáltalánosabb értelmében veszem, illetve a megtörtént vagy kitalált események verbális idézése értelmében. (A „vagy” itt lényegbevágó: (mint ahogy megkísérlem majd kimutatni) a háborús elbeszéléseknek bámulatos képességük van arra, hogy könnyeddé tegyék a valóságból a képzeletbe való átmenetet.)
- ² És itt a valós és a képzelt nemcsak összejátszottak, de néha ütköztek is: az Apocalypse Now-ban a vietnami statiszták nagy része igazi boat-people volt, és a katonai helikopterek, amikor Coppelának nem volt rájuk szüksége a filmezéshez, arra szolgáltak, hogy felderítő utakat tegyenek a Fülöp-szigetek felett, ami egyáltalán nem volt megtérítve a Zoetrope Films részéről.
- ³ Mondanom se kell, hogy ha a nők néha háborús elbeszéléseket találnak ki, azt éppolyan tehetségesen teszik, mint a férfiak (legyen az regényírás, történelemóra formájában, vagy úgy, hogy történeteket mesélnek gyermekeiknek lefekvés előtt).

Idézetek

1. Homérosz: Iliász. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1957.
2. Nibelungének. Budapest, Wodianer F. és Fiai Részvénytársaság.
3. Vergilius: Aeneis. Budapest, Wodianer F. és Fiai Részvénytársaság.